

Формування бойових підрозділів українських націоналістів та УПА на Волині у 1942–1943 роках

*Роботу виконано на кафедрі новітньої історії
України ВНУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано причини та процес переходу українських націоналістів до збройної боротьби проти фашистського окупаційного режиму. Визначено роль мельниківської та бандерівської організації у розгортанні Руху опору на Волині. Висвітлено питання формування збройних підрозділів ОУН (ОУН-б, ОУН-м), Фронту української революції (під керівництвом Т. Басюка “Яворенка”) та УПА в регіоні у 1942–1943 рр. Визначено структуру, кількісний склад, тактику і стратегію боротьби цих формувань.

Ключові слова: ОУН, УПА, ФУР, Крайовий провід, Волинь, державність, окупація.

Ленартович О. Ю. Формирование боевых подразделов украинских националистов и УПА на Волини в 1942–1943 годах. Анализируются причины и процесс перехода украинских националистов к вооруженной борьбе против фашистского оккупационного режима. Определяется роль мельниковской и бандеровской организации в развертывании Движения сопротивления на Волини. Раскрывается вопрос формирования вооруженных подразделений ОУН (ОУН-б, ОУН-м), Фронта украинской революции (под руководством Т. Басюка “Яворенка”) и УПА в регионе в 1942–1943 гг. Определено структуру, количественный состав, тактику и стратегию борьбы этих формирований.

Ключевые слова: ОУН, УПА, ФУР, Краевой провид, Волинь, государственность, оккупация.

Lenartovych O. Yu. Forming of Battle Subsections of the Ukrainian Nationalists and UPA is on Volyn in 1942–1943 years. In the article reasons and process of transition of the Ukrainian nationalists are analysed to the armed fight against the fascist of occupation mode. The role of OUN-m and OUN-b organizations is determined in development of Ruh of resistance on Volyn. The question of forming of the armed subsections of OUN (OUN-b, OUN-m), Front of Ukrainian revolution (under the direction of T. Basuka “Yavorenko”) and UPA lights up in a region in 1942–1943 Certainly structure, quantitative composition, tactic and strategy of fight of these formings.

Key words: OUN, UPA, FUR, Regional wire, Volin', state system, occupation.

Серед низки проблемних питань з історії Другої світової війни найбільшу зацікавленість науковців викликають ті, що стосуються процесів формування основоположних принципів націоналістичної ідеології, їх реалізації політичними партіями, перспектив національно-визвольного руху наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. Об'єктивна оцінка діяльності ОУН та створених нею націоналістичних збройних формувань дає змогу припинити суперечки науковців стосовно характеру, тактики та стратегії боротьби. Зважаючи на діаметрально протилежне ставлення українців до запропонованої проблеми, породжене відсутністю достовірної інформації, політичними спекуляціями, актуальність теми зумовлена не лише науково-пізнавальними чинниками, а й практично-політичними.

Більш повно і всебічно висвітлити запропоновану проблему дав змогу аналіз публікацій В. Дмитрука, М. Ковалю, А. Кенія, Г. Стародубець, П. Содоля та ін., в яких аналізуються організаційно-структурні зміни в ОУН, причини появи збройних підрозділів українських націоналістів та

УПА. Інформацію про характер діяльності, територію поширення Фронту української революції під проводом Т. Басюка вміщено в праці А. Баюка. Автор суб'єктивно оцінює ФУР, надаючи йому ознак самостійного руху.

Основа джерельної бази дослідження склали документи Центрального державного архіву Громадських об'єднань України, зокрема фонд 1 – “Центральний комітет Комуністичної партії України”, в якому містяться документи особливого сектора й організаційно-інструкторського відділів ЦК КП(б)У за 1941–1953 рр.; фонд 62 – “Український штаб партизанського руху”, в якому зберігаються доповідні записки, спецповідомлення, шифротелеграми командирів партизанських загонів про діяльність українських націоналістів, трофейні документи ОУН та УПА за період 1942–1944 років. Важливе значення для дослідження запропонованої проблеми мають матеріали, що зберігаються у Центральному державному архіві Вищих органів влади й управління України, зокрема у фонді 3833 – “Краєвий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях”. Тут містяться документи органів ОУН та УПА різного рівня – від наказів провідників організації до внутрішніх документів надрайонних і районних провідників.

Виклад основного матеріалу. На початку 1942 р. у структурі українського визвольного руху на Волині виокремлюються кілька політичних сил, які формують опозицію до окупаційної влади. Серед найбільш впливових – Поліська січ – УПА Т. Бульби-Боровця, ОУН під керівництвом С. Бандери, ОУН на чолі з А. Мельником та Фронт української революції (ФУР) під керівництвом Тимоша Басюка (“Яворенка”) [17, 114–129].

Перехід до збройної боротьби для ОУН був болісним і довготривалим процесом. Керівництво бандерівської течії до середини 1942 р. негативно ставилося до партизанських методів боротьби. Це зафіксовано в листівці “Боротьба партизанів та наше ставлення до неї” (червень 1942 р.): “Ми ставимося до партизанки вороже і рішуче її поборюємо. Сталін і Сікорський хотіли вбити одним пострілом двох зайців: знешкодити німців і з німецькою допомогою розбити українців. Ми мусимо берегти наші сили... Наш шлях – це не партизанська війна кількох сотень чи навіть тисяч, а народна революція мільйонних мас України” [23, 24].

Мельниківська організація теж негативно сприймала ідею збройної боротьби, адже сподівалася на допомогу Німеччини у справі відродження української державності. У пропагандистській листівці, датованій червнем 1941 р., говорилося про співпрацю та союзницьке ставлення проводу ОУН-м до окупаційної влади: “Провід українських націоналістів певний, що майбутня співпраця України й Німеччини складеться в обопільній доброзичливості та пошані для добра обидвох народів” [22, 2]. Мельниківці проголошували своєю метою створити державу між Дунаєм, Карпатами і Каспійським морем. За устроєм вона мала нагадувати Німеччину, очолювана вождем нації А. Мельником [21, 38].

Пасивність ОУН-м була наслідком проницької орієнтації та фізичного знищення більшості активістів у 1941 р. Це підтверджується й німецькими джерелами. Зокрема, у звіті начальника поліції безпеки і служби безпеки в Україні від 22 травня 1942 р. повідомлялося: “...В результаті затримання значної кількості мельниківців в Києві, активність мельниківського руху далі не розвивається” [29, 12].

Подібна оцінка стану в організації звучить із вуст керівництва проводу. Часопис “Сурма” (видання ОУН-м) звинувачував бандерівців у вбивстві членів похідних груп, що рухалися на Волинь. Зокрема, на Сокальщині загинули Пукса, Мисковець, Шуйський, Шульга, провідник Волині Олександр Куц, крайовий провідник на західноукраїнських землях Іван Мисик. Згадується про вбивство Сенника й Сціборського в Житомирі та ін. Ці звинувачення ґрунтувалися на свідченнях очевидців і мали під собою підстави, незважаючи на категоричне заперечення керівництва ОУН-б [26, 36–37].

Втрати ОУН-м значно зросли із початком репресій окупаційної влади щодо українських націоналістів. Перші масові розстріли розпочалися в грудні 1941 р. у Житомирі. В Києві загинули: член Центрального проводу Ярослав Чемеринський-Оршан, Петро Олійник, Іван Роґач, Олена Теліґа, Михайло Теліґа, Іван Кошик та багато інших активістів [26, 37].

Небезпека втратити ініціативу, другорядна позиція у визвольному русі та неприховане протистояння з бандерівською ОУН змусили організацію розпочати формування власних збройних підрозділів. Активізація мельниківців припадала на серпень 1942 р. Теоретичною і практичною підготовкою воєнізованих формувань керував О. Кандиба (“Ольжич”), якого призначив А. Мельник заступником голови ПУНу та головою проводу на українських землях.

Організацією військової роботи на території південної Волині доручено займатися обласному бойовому коменданту Олексі Бабію (“Арієць”, “Білий”). Функції бойового коменданта Кременецько-

го повіту виконував М. Данилюк (“Блакитний”), Дубнівського – Роман Кивелюк (“Ворон”). У процесі практичної роботи зі створення бойових одиниць виникла проблема їх фактичного підпорядкування. Створена бойова сітка могла стати складовою частиною політичної сітки ОУН-м, що звузило б її соціальну базу. Формальна незалежність структури давала змогу залучати позапартійний загаль, зробити рух загальнонародним, тому 19 серпня 1942 р. на організаційній нараді у Кременці було прийнято рішення про підпорядкування військового коменданта виключно військовому керівництву [3, 60].

Організаційні зусилля згаданих вище бойових комендантів дали змогу створити нечисельні військові підрозділи на Кременеччині, в Торчинському, Луцькому і Ківерцівському районах Волині. Домінуючої ролі у визвольному русі вони не відігравали і лише створювали ілюзію збройної боротьби ОУН-м проти окупаційної влади [25, 11].

До причин, які спонукали початок збройного опору ОУН-б, можна віднести негативне ставлення німецької влади до відродження української державності, масові арешти провідників організації, початок жорстокої окупаційної політики, поширення польського націоналістичного підпілля та радянського партизанського руху.

У квітні 1942 р. на околицях Львова члени ОУН-б провели Другу конференцію з аналізу ситуації та визначення стратегії організації в нових умовах. Серед рішень цього зібрання основними стали: підтвердження законності Акту 30 червня 1941 р., визнання за ОУН-б монопольного права бути єдиним політичним центром визвольної боротьби та необхідності збройного опору окупаційній владі. Вкотре було підтверджено, що основним фронтом для ОУН-б залишається “фронт боротьби з московським імперіалізмом”. Тобто невідкладним стратегічним завданням стала підготовка до створення власних збройних сил та боротьба з радянськими партизанами. Така позиція ОУН-б визначала майбутню збройну боротьбу як двофронтову: проти німецької окупаційної та радянської влади [11, 48–52].

Крайовий провід на північно-західних українських землях найбільш активно підтримував думку про необхідність збройної боротьби, адже ініціативу на Волині перехопив Т. Бульба-Боровець. Потрібно було негайно повернути собі позицію лідера, а отже готуватися до антинімецького виступу.

Г. Стародубець у дослідженні “ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.)” стверджує, що навесні 1942 р. ОУН-б була цілком лояльною до німецької окупаційної влади, посилаючись на спогади Р. Петренко, С. Мудрика-Мечника, Є. Стахіва, які пояснюють пасивність організації внутрішньопартійною неузгодженістю в питанні необхідності антинімецької боротьби [18; 14; 12].

Ця теза може бути правильною лише у випадку визначення позиції представників Центрального проводу, які перебували в Галичині. Стосовно Волинського проводу вона не відповідає дійсності. Згідно з німецькими документами, вже у травні 1942 р. спостерігалася активізація бандерівської організації в справі творення збройних підрозділів на Волині, проведення військової підготовки кадрів, антинімецької пропаганди, саботажу розпоряджень окупаційної адміністрації. В донесенні начальника поліції і служби СД від 22 травня 1942 р. наголошується, що на Волині бандерівці активно готуються до національної революції, їхня діяльність має антинімецький характер, основою для майбутньої української армії може стати українська поліція та міліція, де проводиться активна пропагандистська робота, здійснюється військовий вишкіл у нелегальних школах. Згадується одна з них, розташована в Клевані, де наприкінці 1941 р. проходили спецпідготовку 25 осіб [29, 8–9].

Волинські реалії відрізнялися від галицьких більш жорстоким окупаційним режимом і стимулювали початок збройного опору німецькій адміністрації. В 1942 р. починають формуватися збройні підрозділи ОУН-б, які були схожі на стихійно створені групи самооборони. Для надання організованості цьому руху, відповідно до рішення військової конференції, проведеної на початку грудня 1942 р. у Львові, крайовому провідникові Д. Клячківському доручено створення військових відділів на Волині-Поліссі. Вибір регіону був не випадковим, адже, крім сприятливих природних умов, населення вже було втягнуто до збройної боротьби в лавах Поліської січі Т. Бульби-Боровця, підтримувало ОУН і зазнавало репресій окупаційною владою (знищено село Кортеліси на Ковельщині, масові розстріли в Цумані й Клобочині на Луччині та ін.), тероризувалося польським підпіллям та червоними партизанами. Це був етап створення самооборонних куштових відділів (СКВ). Основу цих загонів складали члени ОУН-б та симпатичні з місцевого населення. Поряд із цим здійснювалися і мобілізаційні заходи, організовувалися старшинські та підстаршинські курси, нагромаджувалась зброя, закладалися бази продовольства, будувалися бункери та криївки [7, 152].

Окрім названих заходів, велике значення мала робота з підготовки членів ОУН у навчальних командах української допорогової поліції. Це забезпечувало членів організації від вивезення на роботу в Німеччину, давало можливість пройти військовий вишкіл та отримати зброю. Їх активно використовувала служба безпеки організації у ролі інформаторів. Масштабно була поставлена робота серед молоді. Провідники юнаків та юнок регулярно проводили заняття з історії України, української літератури, розповсюджували підпільну літературу серед молоді. Згідно з радянським спецповідомленням від 16.01.1942 р., у Луцьку оунівська організація відродила молодіжну українську організацію “Січовий курінь”. Її учасники вивчали програми і присяги ОУН [32, 1].

Важливе значення для виховання молоді мало вивчення “Декалогу”, який містив 10 основних заповідей українського націоналіста, політичних постанов ОУН-б, організація та проведення національних свят. Ці заходи сприяли поширенню патріотичних настроїв та забезпеченню організації новими кадрами, здатними на самопожертву. Пропагандистська діяльність була налагоджена чи не в кожному населеному пункті Волині. Вона набирала різних форм: створення лекторських груп, розповсюдження друкованих матеріалів (журнали “Ідея і чин”, “До зброї”, листівок, плакатів). Більшість цих видань публікувалася в підпільних друкарнях Рівного та Сарн [33, 100]. Відтак чисельність ОУН у регіоні невпинно зростала, було закладено ідеологічну основу майбутньої армії.

Восени 1942 р. крайовий провід ПЗУЗ звернувся до проводу ОУН-б із пропозицією розширити самооборонні кушові відділи до рівня мобільних збройних відділів, які могли б оперативного переміщуватися в ті райони, де була потреба. Для налагодження цієї роботи направлено поручника Василя Івахіва (“Сонар”, “Сом”), який був командиром підпільної підстаршинської школи в Поморянах. Восени 1942 р. з найкраще вишколених вояків самооборонних відділів Сарненщини створено перший військовий підрозділ ОУН-б [6, 509]. Дискусійним питанням залишається дата створення загону. На думку М. Лебідя – це грудень 1942 р. Л. Шанковський вважає, що це осінь 1942 р. Волинський дослідник В. Дмитрук зазначає, що перший відділ було сформовано 14 жовтня 1942 р. на чолі з Сергієм Качинським (“Остапом”), а наступний – через кілька днів під командуванням Івана Перегійняка (“Довбешки”, “Коробки”), згодом – у районі Колок-Степань (командир “Ярема”), в Пустомитівських лісах (“Дорош”) і на Кременеччині (командир “Крук”). Автор схиляється до останньої версії, оскільки вона частково підтверджується німецькими документами, в яких зазначено, що вже 16 жовтня 1942 р. українські націоналісти зібрали велике збройне формування в районі Сарн за наказом генерала Тараса Чупринки від 14 жовтня 1947 р., в якому говорилося: “Минає п’ять років з того часу, як член ОУН Остап почав на Поліссі організовувати збройні групи для боротьби з окупантами України. Маленькі ці групки, борючись рівночасно з німцями й більшовицькими партизанами, дали початок новим формам революційно-визвольного руху – Українській Повстанській Армії” [16, 87; 5, 68].

Перемога радянських військ під Сталінградом, а відтак активізація партизанських загонів, які прибули з Білорусії і намагалися взяти під свій контроль територію Волині, діяльність польських формувань АК, загострення стосунків між польськими колоністами й українцями стали тими суспільно-політичними і військовими факторами зими 1942–1943 рр., які пришвидшили рішення проводу ОУН-б перейти до підготовки збройного виступу. Ініціатива крайового проводу ПЗУЗ була підтримана тодішнім “урядуючим” провідником ОУН-б М. Лебедем (“Максим Рубан”) і оприлюднена у спеціальному зверненні. Гостро постало питання про необхідність об’єднання націоналістичних сил в умовах двофронтової боротьби. Серед потенційних союзників були загони Т. Бульби-Боровця, підрозділи ОУН-м, сформовані на південній Кременеччині під керівництвом поручника Блакитного, Володимирщині під командуванням поручника Білого на Рівненщині під командуванням поручника Волинця та загони під проводом Тиміша Басюка, який діяв на південній Кременеччині, в основному у Лановецькому районі [15, 42–50]. Щодо останнього, то за своїми політичними переконаннями Т. Басюк належав, радше, до демократичного табору, оскільки був прихильником відродження УНР. Саме тому його загін певний час діяв як самостійна бойова одиниця.

Таким чином, саме події на Волині та Поліссі стимулювали керівництво організації остаточно визначитись у питанні збройного опору окупаційній владі. Переломним моментом була III конференція ОУН-б 17–21 лютого 1943 р. поблизу Олеська. Основним рішенням стало визнання необхідності активних дій, хоча тактичні аспекти викликали бурхливу дискусію. Крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях М. Степаняк (“Дмитро Дмитрів”, “Сергій”) пропонував об’єднати зусилля з іншими націоналістичними силами й організувати антинімецьке повстання, ство-

ривши коаліційний уряд. Однак перемогла позиція крайового провідника ПЗУЗ Д. Клячківського і військового референта проводу Р. Шухевича про необхідність спрямувати основні зусилля на боротьбу проти червоних партизанів та поляків, а стосовно німців зайняти позицію самооборони. В будь-якому випадку діяльність бандерівської організації значно активізувалася [24, 1–6].

Підготовлена заздалегідь матеріальна база, нагромаджені запаси зброї робили можливим початок формування повстанської армії. Згідно з німецькими джерелами, у березні 1943 р. в розпорядженні бандерівської організації було близько 15 тис. гвинтівок, 1550 пістолетів, 45 тис. гранат [27, 20–38]. Особовий склад уже створених на Волині підрозділів планувалося поповнити насамперед за рахунок активних членів ОУН-б, які служили в лавах української поліції, та мобілізації місцевого українського населення. Поштовхом до активних дій став таємний наказ Центрального проводу ОУН-б від 20 березня 1943 р. про негайний перехід у лісові масиви та приєднання до повстанських загонів поліційних підрозділів, дислокованих на Волині і Поліссі [35, 62]. Вже наступного тижня Луцьк залишила районна та частина обласної поліції – всього 182 особи зі зброєю під командуванням “Рубашенка” (С. Коваль). Із м. Матієва комендант поліції “Лисий” (І. Климчак) вивів близько 200 озброєних людей. Аналогічна ситуація склалася в інших районах Волині, а також в окремих місцевостях Галичини. Спроби запобігти таким діям призвели до збройних сутичок із німцями, але зупинити процес формування підрозділів УПА їм не вдалося. Загальна чисельність повстанських частин поповнилася 4–5 тисячами добре озброєних та вишколених вояків [8, 165].

Підтверджують інформацію про активне формування української національної армії в цей період і радянські джерела. Зокрема, у спецповідомленні керівника УШПР Т. Строкача про діяльність українських націоналістів на окупованій території зазначено: “Отримані Українським штабом партизанського руху розвіддані про діяльність українських націоналістів за останній час відзначають великий рух націоналістів в районах Ковель, Голоби, Колки, Рожище, Маневичі /Волинської та Ровенської областей/.

Штаб українських націоналістів прихильників Бандери ... в двадцятих числах березня місяця ц. р. вислав вказівку про формування української національної армії за рахунок поліцейських, козаків і місцевих українців бандерівського та бульбівського спрямувань.

Головне завдання національної української армії – здійснити революцію на Україні. В першу чергу захопити всі міста і залізничні вузли...

Німецьке командування, дізнавшись про вказівки бандерівського штабу, почало роззброювати, проводити арешти і розстріли української поліції. В с. Павурин Маневицького району, Волинська область поліція двох постерунків арештована і розстріляна.

При спробі німців роззброїти поліцію в м. Ковель, останні вступили з німцями у бій. Вбито 18 осіб німців.

Поліцією звільнені всі заарештовані, а табори трудовинності розпушені” [33, 25–27].

Серед основних місць дислокації загонів українських націоналістів визначалися Волинський і Свинарський ліси. Саме в цьому напрямку відбувався рух поліційних підрозділів та цивільних осіб. Партизанський загін Шитова, що рухався з с. Косинки, кожної ночі зустрічав групи по 50, 150 і навіть 400 осіб.

Німецька окупаційна влада, яка і раніше ставилася з недовірою до українських воєнізованих та поліційних підрозділів, переконалася у небезпеці їх існування. Проведення масштабних репресій на Волині та відсутність достатньої кількості каральних підрозділів змусили окупантів шукати альтернативу кадрового поповнення поліції. Знаючи про зростаючу напругу в українсько-польських взаємовідносинах, німці вирішили залучити поляків до антиукраїнських акцій. Використовувались і місцеві, і сформовані на території етнічної Польщі підрозділи. Зокрема, в розвідповідомленні Українського штабу партизанського руху № 58 від 15 червня 1943 р. повідомлялося про прибуття до Почаєва 1500 озброєних поляків для боротьби з партизанами та українськими націоналістами. Такі ж підрозділи відкомандировані німцями до Межиріччя, Тучина, Рокитного, Словечна і Костополя (Ровенщина) [28, 26–27]. Провокаційні дії окупантів мали на меті відвернути населення від організації потужного руху опору німецькій владі та стимулювали загострення міжнаціонального конфлікту. Розрахунок виявився правильним. Жорстокі вбивства українців на Волині почали асоціюватися з поляками, що призвело до поширення ненависті, збройного протистояння і масових вбивств мирного населення з обох боків, послаблення українського та польського визвольних рухів [34, 56–72].

Процес формування збройних відділів ОУН у перші місяці відбувався швидко і масово. Підрозділи об'єднувалися в сотні, загони, групи. Наприкінці весни 1943 р. вже існували відносно великі повстанські формування чисельністю 500–800 вояків. Їхня структура і командний склад були такими: 1-ша група УПА (охоплювала Сарненщину) – командир “Дубовий” (І. Литвинчук). Діяла у складі сотень – “Яреми” (Н. Семенюк), “Пугача”, “Ворона”, “Шаули” (А. Рудика) та підстаршинської школи “Вовки”; 2-га група – “Еней” (охоплювала південну Ровенщину та Кременеччину) – командир “Еней” (П. Олійник). Діяла в складі загонів – “Черника” (Д. Казван) на Дубенщині, “Крука” (І. Климишин) на Кременеччині, “Чорноморця” (Є. Барсюк) в Острожчині; 3-я група – українська повстанча група “Озеро” (охоплювала Ковельщину) – командир “Рудий” (Ю. Стельмашук). Діяла в складі загонів – “Вовчак” (О. Шум) біля м. Ковеля, “Лисого” (І. Климчака) на Любомльщині, “Бистрого” в Голобщині. Серед менших формувань відомі підрозділи: “Рубашенка” (С. Коваль) на Колківщині, “Славка” (М. Горобець) на Горохівщині, “Сосненка” (П. Антонюк) на Володимир-Волинщині, “Пташки” (С. Затовканюк) на Луччині [2, 220].

Ставши на шлях творення власної повстанської армії, бандерівське керівництво мусило визначити своє ставлення до загонів УПА – Поліська січ Т. Бульби-Боровця, адже вони намагалися опанувати територію Волині. Результатом зустрічей стали домовленості про можливість об'єднання та спільну назву збройних підрозділів – УПА. Однак небажання визнати ОУН-б єдиним проводом українського народу призвело до протистояння і намагань бандерівської організації силою приєднати бульбівські та мельниківські загони.

Більш продуктивним був переговорний процес із повстанцями загону Тиміша Басюка. Восени 1942 р. відбулася зустріч із головою Кременецької повітової управи, членом окружного проводу ОУН-б І. Міщенюком. Пропозиція про створення єдиного фронту зустріла схвалення фурівців. Відверта ж антимельниківська та антибульбівська агітація ними була засуджена. Проте від початку свого створення і до кінця весни 1943 р. відділ Яворенка тісно співпрацював з ОУН-б [19; 15].

А. Баюк у праці “В шумських лісах” надає загонам Т. Басюка форму народного руху, перед яким стоїть завдання відродити українську державність. Такий підхід є помилковим і, радше, видає бажане за дійсне. Один підрозділ без жодного політичного проводу не міг ставити перед собою таких глобальних завдань, тим більше виконати їх. “Яворенко” не був прихильником залучення широкого українського загалу до збройної боротьби, вважаючи, що це призведе до великих жертв, а отже, не прагнув до чисельного зростання власних загонів. Це було локальне явище, породжене жорстоким окупаційним режимом, а головною метою збройної боротьби стала оборона мирного населення [1, 14].

Німецькі звіти відображають і окремі наступальні операції фурівців. Зокрема, у повідомленні з окупованих східних територій № 44 від 5 березня 1943 р. начальник поліції і служби безпеки в Україні відзначає, що останнім часом у районі Кременця з'явилися групи “бандитів”, які здійснюють збройні напади на сільськогосподарські підприємства. Далі йшлося: “це справа рук оунівського загону бандерівців, так званого «Фронту українських революціонерів»” [30, 37]. У цьому ж документі згадано вдалі напади українських націоналістів на тюрми в Пінську, Дубно та невдалий напад на тюрму в Кременці.

Упродовж березня-квітня 1943 р. відбулося об'єднання збройних відділів ОУН-б і колишніх поліцейських підрозділів в єдину військову структуру – УПА під керівництвом Головної команди (ГК УПА). В травні 1943 р. її очолив військовий референт проводу ОУН-б на ПЗУЗ В. Івахів (“Сом”, “Сонар”), а після його загибелі (13 травня 1943 р. біля с. Деражне на Ровенщині) – крайовий провідник Д. Клячківський (“Охрім”, “Клим Савур”). Військовим штабом, упродовж весни-зими 1943 р., керував В. Сидор, а потім – Л. Ступницький (“Гончаренко”) [8, 168].

Збільшення чисельності бандерівських загонів на території Волинської і Ровенської областей до 20 тис. та оперативна необхідність вимагали вдосконалення управління підрозділами УПА, забезпечення їхньої взаємодії, підвищення боєздатності [33, 30]. З цією метою у середині серпня 1943 р. діючі територіальні військові групи були реорганізовані у нові військово-територіальні одиниці. Північно-західна група, або військова округа “Турів” (командири О. і Ю. Стельмашук), дислокувалася в районах Луцьк, Горохів, Володимир-Волинський, Камінь-Каширський, Ковель, Брест.

Північна група, або військова округа “Заграва”, на чолі з Дубовим діяла в районах міст Сарни, Костопіль, Пінськ. У південній частині Ровенщини та на півночі Тернопільської області в Кременецьких лісах оперували формування Південної групи, або військової округи “Еней” (потім “Бо-

гун”), якою керував П. Олійник (“Еней”, “Роман”). З часом у північно-східному регіоні Ровенщини на кордоні з Житомирщиною була створена Східна група, або військова округа “Верещаки” (пізніше “Тютюнник”), під командуванням Ф. Воробця (“Верещаки”) [8, 169].

Поряд із військовими округами УПА створювалися військові надрайони та райони, які очолювали коменданти. Командирам військових округ підпорядковувалися коменданти запілля, які здійснювали керівництво тереновими справами, сільською самообороною. Система військових надрайонів і районів забезпечувала організаційний зв’язок УПА з територіальними структурами ОУН-б [8, 169].

Успішні бої з німцями підвищили авторитет УПА, додали бійцям належного досвіду. Відтак, сили повстанських відділів швидко зростали, і вже влітку 1943 р. вони сконцентрувалися в північній частині Волині. Цьому сприяло створення розгалуженої мережі військових вишколів для патріотично налаштованої української молоді. Зокрема, в Луцьку функціонувала школа з кількістю слухачів близько 600 осіб віком від 18 до 24 років. Прикриттям для офіційної діяльності оунівських інструкторів була підготовка сільськогосподарських робітників. Аналогічні школи розміщувалися в с. Кричальське Домбровицького району, де проходили спецпідготовку 500 осіб, с. Ровенці того ж району – 200 осіб, с. Шпаново Ровенського району – 200 осіб. Серед учнів було багато жінок. З огляду на антинімецьку агітацію, що проводилася слухачами цих шкіл, невдовзі вони були закриті, а частина слухачів потрапила до концтаборів [33, 28].

Чисельність особового складу військових підрозділів збільшувалася надзвичайно швидко: якщо в квітні 1943 р. нараховулося близько 10 тис. повстанців, то в червні 1943 р. – 20 тис. вояків. Очевидно, така динаміка пов’язана з процесом примусового приєднання загонів Т. Бульби-Боровця та ОУН-м до УПА [31, 92].

Стосовно загальної чисельності УПА точаться суперечки. Дослідник із США П. Содоль називає цифру 25–30 тис. вояків у 1944 р. Такої думки дотримується А. Кентій. Головний командир УПА В. Кук стверджував, що ця чисельність складала понад 100 тис. повстанців [9, 83; 20, 48]. Автор вважає, що постійний особовий склад загонів УПА був близько 50 тис. наприкінці 1943 р. та перевищував 100 тис. у період найбільшої чисельності в 1944 р. Підстави для обґрунтування саме такої кількості дають радянські документи, зокрема звіти про кількість заарештованих і вбитих повстанців, членів ОУН та їх родин у повоєнні роки (йдеться про 200–250 тис. осіб) [13].

Найбільшою тактичною одиницею УПА був курінь (500–700 вояків), до якого входило три-чотири сотні. Кожна з них нараховувала 100–150 бійців і мала три стрілецькі чоти й одну чоту важких кулеметів. Чота (30 бійців) складалася з трьох роїв, по 8–10 бійців у кожній. Нерідко з оперативною метою три і більше куренів об’єднувалися у загони або бригади (2 полки), що було характерним для УПА-Північ. Поширеним було зведення різних бойових одиниць у формування непостійного складу і неусталеної чисельності: відділи і підвідділи [4, 2; 8, 169].

Поштовхом до подальшої реорганізації територіальних структур повстанської армії став III надзвичайний Великий збір ОУН-б 3–25 серпня 1943 р. Прийняте зібранням рішення про поширення діяльності УПА на територію Галичини стимулювало процес реорганізації відділів Української народної самооборони, створених у липні–серпні 1943 р. в дистрикті “Галичина” на УПА-Захід (включала 6 військових округ, які охоплювали територію Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей). Відповідно, повстанські загони, дислоковані на Волині та Поліссі, утворили на початку 1944 р. УПА-Північ. Згідно з наказом Головної команди УПА від 26 січня 1944 р., командиром УПА-Північ призначено Д. Клячківського, а УПА-Захід – В. Сидора [10, 160–162].

Рішення про створення військових підрозділів УПА в Галичині збігається в часі з періодом загощення польсько-українських взаємостосунків на Волині та появою великих рейдуючих партизанських з’єднань. Отже, можна припустити, що, по-перше, цей крок мав на меті посилити повстанську армію в боротьбі з польськими воєнізованими формуваннями, а по-друге, великі підрозділи УПА могли успішно протистояти просуванню партизанських з’єднань. Малоімовірною виглядає версія про необхідність посилення УПА для боротьби проти окупаційної влади, адже Центральний провід ОУН-б схилився до позиції самооборони стосовно німців. Це припущення частково підтверджується документом німецького командування від 9 лютого 1944 р., опублікованого В. Косиком у праці “Україна і Німеччина в Другій світовій війні”. Зокрема, в ньому підкреслюється, що на випадок відступу німців із Галичини УПА готується повністю усунути поляків і самій взяти владу.

Отже, антипольська та антирадянська спрямованість УПА, бажання опанувати територію всієї України стимулювали подальше збільшення її чисельності. Географічні назви підрозділів мали символізувати майбутні фронти північний, західний, східний і південний. І хоча повноцінну УПА-Схід та УПА-Південь не вдалося створити через відсутність соціальної підтримки, матеріальної бази, великих лісових масивів, усе ж окремі загони діяли на території Кам'янець-Подільської, Вінницької, півдні Житомирської та Київської областей.

Література

1. Бабюк А. В шумських лісах / за ред. А. В. Бабюка. – Ланівці, 1992. – 45 с.
2. Вовк О. Організаційне оформлення УПА в контексті політичної ситуації / О. Вовк // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. – Львів, 2003.
3. Данилюк М. Повстанський записник / за ред. М. Данилюка. – К., 1993. – 192 с.
4. Державний архів Рівненської області, ф. Р.-30 (Колекція документів ОУН-УПА, що діяли на території Рівненської області), оп. 2, спр. 17 (Військові звання і функції органів управління УПА), 45 арк.
5. Дмитрук В. Г. Вони боролись за волю України. (Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині і Полісся) / за ред. В. Г. Дмитрука. – Т. 3. – Луцьк, 2006. – 446 с.
6. Історія українського війська 1917–1995 / В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін.; упоряд. Я. Шашкевич. – Л.: Світ, 1996. – 840 с.
7. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій вітчизняних війнах (1939–1945 рр.) / за ред. М. В. Ковалюка. – К.: Альтернативи, 1999. – 147 с.
8. Кентій А. “Двофронтова” боротьба УПА (1943 – перша половина 1944 рр.) / А. Кентій // Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. Історичні нариси / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України; Наук. думка, 2005. – С. 160–222.
9. Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.) / за ред. А. Кенія. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 201 с.
10. Літопис УПА : т. 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; кн. перша: Початки УПА; документи і матеріали / відп. ред. Є. Шендера; співред. П. Потічний. – Торонто: Літопис УПА, 1989. – 256 с.
11. Літопис УПА : т. 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946. / відп. ред. Є. Шендера; співред. П. Потічний. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 1995. – 592 с.
12. Літопис УПА : т. 27. Роман Петренко: за Україну, за її волю; спогади / відп. ред. Є. Шендера; співред. П. Потічний. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 1997. – 279 с.
13. Ленартович О. Ю. Селянство Західної України в національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. / за ред. О. Ю. Ленартовича. – Луцьк: Ред.-вид. від. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 154 с.
14. Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. Причинки до історії / за ред. С. Мечника. – Львів, 1997. – 145 с.
15. Михальчук В. На грані двох світів. (До громадського профілю Тимоша Басюка-Яворенка) // Самостійна Україна. – 2000. – січ.-бер. – С. 42–50.
16. Патриляк І. К. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. К. Патриляк // УІЖ. – № 5. – К., 2004. – С. 85–91.
17. Реєнт О. УПА та збройні формування ОУН як чинники Другої світової війни / О. Реєнт, І. Муковський, О. Лисенко // Віче. – 1997. – № 10.
18. Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони: повість мого життя / за ред. Є. Стахіва. – К.: Рада, 1995. – 318 с.
19. Стародубець Г. М. ОУН(Б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943рр.) / за ред. Г. М. Стародубець. – Т.: Підручники & посібники, 2002. – 144 с.
20. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.
21. Україна в Другій світовій війні у документах: зб. німець. архівних матеріалів / збирач та упоряд. В. Косик. – Львів, 1997. – Т. 1. – 384 с.
22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3833 (Крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях 1941–1947 рр.), оп. 1, спр. 77 (Видання мельниківського проводу ОУН (1941–1944 рр.)), 136 арк.
23. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 87 (Характеристика партизанського радянського руху, відношення до нього ОУН і методи боротьби з ним (червень 1942 р.)), 33 арк.
24. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 102 (Постанови III конференції Організації українських націоналістів самостійників державників (17–21 лютого 1943 р.)), 6 арк.

25. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 124 (Інформації і повідомлення з території Луцької округи. – Т. 1 (23 червня – 19 жовтня 1943 р.)), 53 арк.
26. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 77 (Часопис “Сурма”), 64 арк.
27. ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 7 (Повідомлення з окупованих східних областей № 46 від 19.03.1943 р.), 64 арк.
28. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України), ф. 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України), оп. 22 (Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ 1941–1953 рр.), спр. 41 (Розвідповідомлення штабу партизанських загонів № 58 від 15.06.1943 р.), 176 арк.
29. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 76 (Повідомлення з окупованих східних областей № 4 від 22 травня 1942 р.), 192 арк.
30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 80 (Повідомлення з окупованих східних областей № 44 від 5 березня 1943 р.), 161 арк.
31. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23 (Особливий сектор ЦК Компартії України (таємна частина) 1941–1946 рр.), спр. 523 (Доповідні записки народного комісара внутрішніх справ УРСР про діяльність українських націоналістів за період 15.04.43–7.11.43 р.), 192 арк.
32. ЦДАГО України, ф. 62 (Український штаб партизанського руху), оп. 1 (Командування і відділи УШПР 1941–1946 рр.), спр. 182.
33. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 220 (Спецповідомлення УШПР про діяльність українських націоналістів на окупованій території від квітня 1943 р.), 90 арк.
34. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 227 (Доповідна записка народного комісара держбезпеки УРСР Савченко “Про відношення між українськими націоналістами і поляками на окупованій ворогом території Західної України і Генерал-Губернаторства” Т. Строкачу від 5 липня 1943 р.), 172 арк.
35. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 253 (Виписка з розвідзведення штабу партизанських загонів Житомирської області про діяльність українських націоналістів на Волині 27.04.1943 р.), 185 арк.